

Foto: Darinka Mladenovic / Mostphotos

ESSÄ

Per Brinkemo: Hederskultur under radarn

AV PER BRINKEMO • 20 JANUARI 2017

Mordet på Fadime Sahindal år 2002 blev startpunkten för en långdragen och infekterad debatt om hedersrelaterat förtryck i Sverige. Det var ett uppvaknande till en verklighet som få politiker, journalister eller forskare kände till. Genom åren har olika försök gjorts att förstå det till synes ofattbara. Men ännu saknas viktig kunskap om hederskulturens mekanismer, skriver författaren Per Brinkemo.

En socialsekreterare berättade om en flicka som sökt hjälp för problem i familjen. Flickan hävdade att hon var utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck och skulle giftas bort. Socialsekreteraren berättade att hon först inte kunde tro att flickans berättelse stämde. "Hon var ju kristen."

I KORTHET

/ För att effektivt kunna motverka hedersnormer är det nödvändigt att förstå deras grund.

/ Den gemensamma nämnaren för hedersrelaterat våld är varken sedvanligt patriarkalt förtryck, en viss social klass eller en specifik religion. Det gemensamma är i stället klansamhället.

/ Klansamhällen växer fram där staten är frånvarande eller upplevs som illegitim. De bygger på blodsband och på principen att varje individ tjänar

Kommentaren blottlägger något av den förvirring och okunskap som längre rätt, och i vissa fall ännu råder, också bland många som har som profession att hjälpa och skydda utsatta. Den belyser vikten av att förstå, på ett djupare plan, vad hederskultur är och vilka rötter den har.

Långsamt uppvaknande

Det var tveklöst nyheten om att Fadime ?ahindal skjutits till döds av sin far som utgjorde startskottet för ett mentalt om än långsamt uppvaknande i Sverige. En yrvaken och förvirrad debatt tog fart i ett ämne som svensk offentlighet aldrig tidigare diskuterat. Skotten i Uppsala den 21 januari 2002 blev startpunkten för en sakta men säkert växande insikt om att världen inte är som Sverige och Sverige inte som världen. Det var ett uppvaknande till en verklighet som få politiker, journalister eller forskare hade kunskap om och därför inte heller någon begreppsapparat för att beskriva. Plötsligt stod ämnet *hederskultur* på dagordningen.

Det var som om hela offentligheten generat skruvade på sig när den nåddes av allt fler vittnesmål från människor som själva var sprungna ur hederskulturer. De handlade om stark social kontroll, moralpoliser, tvångsäktenskap och ibland hedersmord – som i fallen Fadime, Pela Atroshi, Sara Abed Ali, Abbas Rezai, Jian Sushi Aref och Maria Barin Aydin, för att nämna några.

”Hederskultur handlar tveklöst om kraftfull social kontroll, inte minst av sexualitet och oskuld. Men varför är kyskhets så viktig? Och vad menas med att kontrollen har sin grund i kulturella föreställningar?”

En besvärlig och, skulle det visa sig, långdragen debatt inleddes. Olika teorier framfördes för att förklara det ofattbara: en far skjuter sin dotter för att hon söker den frihet som de flesta andra i Sverige tar för näst intill gudagiven. Somliga påstod att detta våld inte skilde sig från annat våld i nära relationer. Det var samma patriarkala förtryck i Tripoli, Kabul och Bagdad som i Sorsele och Herrljunga.

Till en början ifrågasattes begreppet heder, men det blev så småningom vedertaget även bland dem som vidhåller att de aktuella fallen enbart är exempel på sedvanligt patriarkalt förtryck. I vänsterpartisten Rosanna Dinamarcas värld är begreppet bara ett komplement till genusterminologin. ”Vi menar att patriarkala strukturer och heder är någonting som genomsyrar hela samhället och inte bara områden med invandrade.” [1]

Bortom vanlig könsmaktsordning

De flesta har ändå insett att hederskulturen är uttryck för något bortom vanlig könsmaktsordning – att det pekar på ett annorlunda, eller kanske snarare mer ursprungligt normsystem än vi är vana vid.

Andra förklaringsmodeller handlade om *kultur* – och *religion*, framför allt islam. När den första alliansregeringen glädjande nog tog frågan på allvar, framför allt tack vare Nyamko Sabuni, skapade man en definition av hederskultur genom att klumpa ihop samtliga teorier (men undvek frågan om religion).

kollektivets intressen. Kontroll av kvinnors sexualitet, och därmed av reproduktionen, är avgörande för klanens styrka.

/ Klansamhällets ideal skiljer sig radikalt från de principer som präglar demokratiska och liberala rättsstater, men är en ytterst vanlig samhällsform i världen.

/ Hederskultur lever ofta kvar inom en gruppering även sedan man migrerat till ett demokratiskt och starkt individualistiskt samhälle som Sverige. Det beror på att normer i allmänhet förändras långsamt, samtidigt som modern teknik gör det möjligt att hålla tät kontakt med ursprungslandet.

Det var bra och hedervärt att frågan kom på regeringens agenda. Men vad säger den citerade texten? Hederskultur handlar tveklöst om kraftfull social kontroll, inte minst av sexualitet och oskuld. Men *varför* är kyskhet så viktig? Och vad menas med att kontrollen har sin grund i kulturella föreställningar?

I Sverige har Länsstyrelsen i Östergötland och det Nationella Kompetensteamet ett nationellt regeringsuppdrag att bland annat förebygga och motarbeta könsstämpning, arrangerade äktenskap, tvångs- och barnäktenskap samt att människor olovligt förs utomlands för att giftas bort med främlingar.

”Reproduktionen av nya medlemmar avgör klanens styrka, makt och överlevnadsförmåga. Om kvinnor agerar sexuellt självsvåldigt riskerar själva samhällsorganisationsformen att krackelera. Det ses därför som ett allvarligt brott som i värsta fall kan leda till döden. Den svaga länken i kedjan måste avlägsnas för att skydda de övriga.”

För den genomsnittlige medborgaren ter sig könsstämpning, arrangerade äktenskap och hedersvåld fullkomligt bisarra. Människor som ägnar sig åt sådant framstår för dem som är präglade av ett individualistiskt demokratiskt stat-samhälle som barbarer. Och det förblir de så länge man inte förstår den inre logiken i hederskulturen.

Hederskulturens grunder

De uppräknade fenomenen är några av hederskulturens *uttryck*. Men vad är hederskultur? Varför finns den? Hur fungerar den? Och vad är relationen mellan kultur, religion och könsmaktsordning?

Så länge betraktaren uppfattar en symbios mellan islam och hederskultur, så länge begreppet kultur inte definieras eller förklaras, och så länge Vänsterpartiet framhårdar i sitt enögda och ständigt återkommande och allenarådande tal om ”könsmaktsordning” hittar vi ingen framkomlig väg.

”I ett system där flickornas oskuld till varje pris måste skyddas får också manliga släktingar sin frihet beskuren genom att de kommenderas till vakttjänstgöring”

Först och främst: Hederskultur är inte synonymt med en viss religion. Att uppmärksamma hedersnormer inom islam är högst väsentligt – men en sådan granskning får inte leda till att samma normer passerar under radarn i andra religiösa sammanhang, vilket ofta varit fallet. Hederskultur förekommer även bland kristna, judar, hinduer med flera religiösa grupper (och bland icke-troende). Det innebär inte att alla utövare av dessa religioner lever med hedersnormer. Det innebär självfallet inte heller att alla som lever i hederskulturer är beredda att begå hedersmord.

Hederskultur är ett fenomen som har sin grund i en kollektivistisk *samhällsorganisationsform*. Detta är det ord jag skulle vilja föreslå i stället för ”kultur”. Det ord som därefter bäst fångar den kollektivistiska samhällsorganisationsformen är, menar jag, *klan*. Det är ett sätt att socialt och legalt organisera samhället. Det skiljer sig från den samhällsform vi har i Sverige. Klansamhället är en ytterst vanlig form i världen, långt vanligare än gemene man tycks inse. I princip alla asylsökande till Sverige kommer från mer eller mindre utpräglade klansamhällen. För att förstå hur ett sådant samhälle fungerar kan vi börja med att betrakta vårt eget.

När staten främjar individen

I Sverige har vi ett demokratiskt samhällsskick i skydd av en liberal rättsstat. De boende inom den geografiska landyta som heter Sverige skyddas av rättsstaten, som enligt lag har att betrakta och behandla alla som likvärdiga medborgare. De boende i en liberal rättsstat har individuella fri- och rättigheter – liksom skyldigheter. Staten syftar till att behandla medborgarna som individer, inte som grupper. Om en person begår brott straffas individen. Brottslingens lagöverträdelse har juridiskt sett inget med dennes grannar eller släktingar att göra. Man är individuellt ansvarig i både positiv och negativ bemärkelse för sina handlingar.

”Bland kristna från till exempel Syrien och Irak är hederskulturen stark för att klanstrukturer hållits intakta i avsaknad av legitima demokratiska rättsstater, och för att den ortodoxa kyrkan aldrig förmått bidra till en motsatt process.”

Lagstiftningen och institutionerna främjar individen i Sverige på ett närmast unikt sätt, vilket Henrik Berggren och Lars Trägårdh visar i sin bok *Är svensken människa?* där de lanserar begreppet *statsindividualism*. I Sverige visas både lagen och institutionerna – staten – generell respekt. Vi har, i internationellt perspektiv, inte bara hög interpersonell tillit, utan också hög generell tillit till rättsstaten och övriga institutioner.

Men vad händer om man lever i ett samhälle där staten antingen är frånvarande, inte förmår skydda befolkningen eller upplevs som illegitim? Över hela världen, både historiskt och globalt, har studier visat att folk då tar lagen i egna händer för att skydda sig. Men inte på ett sätt som leder till ett allas krig mot alla. Det sker oftast på ett reglerat sätt, men enligt andra principer än vad som gäller i demokratiska och liberala rättsstater. Att leva i ett samhälle där man inte litar på staten kräver ändå organisation. Ensam är människan för sårbar och utlämnad. I statslösa eller samhällen med illegitima stater har den sociala och legala enhet som präglat mänskligheten, oavsett vart man blickar, en stark överlevnadsförmåga. Kanske för att den är så ursprunglig och ”naturlig”. Den bygger primärt på blodsband. Den utvidgade familjen – stora släkter – håller samman i strävan efter skydd, trygghet och identitet.

Historiskt sett har människan lärt sig att ensam inte är stark. Överallt på jorden har den utvidgade familjen utgjort grunden för social organisation. I Sverige har vi sedan länge lämnat den formen. Vi som lever i ett statsindividualistiskt samhälle använder numera sällan ett tidigare vanligt talesätt: ”Blod är tjockare än vatten,” eller med andra ord: Släkt är viktigare än vänner. Varför? Vi behöver inte slakten för skydd, trygghet eller en känsla av identitet. Vi är autonoma individer som har friheten att umgås med släktingar på känslomässiga grunder. Vi kan gifta oss med dem vi blir förälskade i, vi accepterar att staten bestämmer att man måste vara myndig för att gifta sig och vi förenas i allmän acceptans för de lagar som riksdagen stiftar. När konflikter mellan två parter uppstår löses och regleras de av en tredje part – polis och övrigt rättsväsende.

Men om man nu lever i samhällen där politiken inte är generell, där säkerheten inte uppnår vissa grundläggande nivåer?

Om svenskar hade levt under sådana omständigheter hade vi sannolikt, åtminstone på sikt, återgått till den samhällsorganisationsform som gällde före statens uppkomst i Sverige – ättesamhället. Och talesättet ”Blod är tjockare än vatten” hade med all säkerhet fått en renässans.

Att tjäna kollektivet

Kännetecknande för klansamhällen är att de omöjligt kan premiera individualism. De

rättsprinciper som gäller i klansamhällen bygger i stället på vad som tjänar kollektivet bäst. En dotter eller son kan giftas bort för att kollektivet av ett eller annat skäl anser att äktenskapet gynnar gruppen. Giftermål ingås av strategiska skäl, kanske för att hålla ihop egendomar, för att sluta fred med en konkurrerande grupp eller som kompensatorisk betalning för att stävja en konflikt. I sådana samhällen betalas bot till den som har utsatts för en kriminell handling. Förövarens släkt betalar kollektivt till den drabbades familj. Så blir individen en ouplöslig del av en större enhet.

FN:s deklARATIONER om individens fri- och rättigheter har svårt att slå rot i sådana samhällen.

"Paradoxen är att modern teknik främjar traditionella strukturer. Internet, Facebook, Skype, sms, billiga telefonsamtal och flygresor innebär att man kan stå i daglig kontakt med släkt och vänner i ursprungslandet."

I klansamhällen utgör blodsband alltså det primära kittet mellan människor. Det finns naturligtvis andra kitt – religionen är ett sådant – men den viktigaste sociala enheten är familjen, den utvidgade. Ofta känner medlemmarna namnen på sina förfäder hundratals år tillbaka i tiden. I vissa fall kan man rabbla namn på förfäder i 30 generationer. I de flesta kulturer är det männens namn man lär sig. Om historiska blodsband är så viktiga *måste* nästa generations barn kunna föras in i släktlinjerna. Och eftersom man räknar släkten på faderns sida är det av vikt att han vet att det barn som kvinnan bär är hans. Reproduktionen av nya medlemmar avgör klanens styrka, makt och överlevnadsförmåga. Om kvinnor agerar sexuellt självsvåldigt riskerar själva samhällsorganisationsformen att krackelera. Det ses därför som ett allvarligt brott som i värsta fall, men inte alltid, kan leda till döden. Den svaga länken i kedjan måste avlägsnas för att skydda de övriga.

Det finns en legitim invändning mot detta resonemang. Varför lever hederskulturen ofta kvar även sedan man flyttat till en demokratisk rättsstat som Sverige, med avancerade socialförsäkringssystem, fri utbildning, sjukvård och så vidare? Frågan kräver åtminstone två svar. Dels rör det sig om sega strukturer som inte ändras i en handvändning. De normer man är uppväxt med och präglad av förändras inte per automatik för att man träder över en landgräns. Dels lever vi i en global och tekniskt avancerad värld. Paradoxen är att modern teknik främjar traditionella strukturer. Internet, Facebook, Skype, sms, billiga telefonsamtal och flygresor innebär att man kan stå i daglig kontakt med släkt och vänner i ursprungslandet. När Karl-Oskar och Kristina från Duvemåla flydde Sverige för 150 år sedan visste de att flytten västerut innebar en absolut nystart där banden klipptes med hemtrakten. Ett och annat brev kunde nå fram, med stor tidsfördröjning, en och annan astrakankärna likaså, men i huvudsak var bosättarna i det nya landet fria att forma en ny verklighet utan nämnvärd påverkan från hemlandets auktoriteter.

En annan invändning är att det förda resonemanget tycks vilja frikänna religionen. Inte minst islamkritiker brukar opponera sig. Men syftet är inte att förminska religionens betydelse, utan att vidga och fördjupa analysen av hederskultur. Religion spelar utan tvekan en högst påtaglig roll för kontrollen av individen, begränsningen av frihet och synen på sexualitet och äktenskap. Men det är snarare de traditionella strukturerna, klansamhället, som använder sig av högre makter för att hålla medlemmarna i Herrans tukt och förmaning än religionen som skapar hedersnormer. Tolkningen av religionen och dess skrifter anpassas efter det egna samhällets behov.

I min bok *Mellan klan och stat* skriver jag: "Klan kommer alltid före religion. Om hederskultur är ett hus är klanen byggnadskonstruktionen med takstol, syllar och reglar. Religionen är murstocken, eldstaden och fasaden." I Sverige har många varit upptagna av fasaden och den rök som kommer ur skorstenen utan att på djupet förstå den konstruktion som skapat hederskulturen.

Förenklad bild av kristendomen

I debatten om religioners roll i allmänhet och islams i synnerhet, poängteras ofta att islam aldrig genomgått kristendomens stålbad – upplysningen. Men en sådan beskrivning ger en alltför enkel bild av kristendomen.

I Sverige lever numera kristna från andra traditioner än den romersk-katolska eller protestantiska. De har rötter i den ortodoxa världen. Det finns cirka 30 olika ortodoxa kyrkor världen över; rysk-, syrisk-, rumänsk-, serbisk-, albansk- och grekisk-ortodoxa, för att nämna några. Alla dessa kyrkor är visserligen självständiga och skiljer sig åt i karaktär. Gemensamt är emellertid att upplysningens ideal inte fick samma genomslag bland ortodoxa som bland kristna i väst. Dessa kyrkor spelade heller aldrig den roll i statsbyggandet som den romersk-katolska gjorde, sannolikt eftersom den ortodoxa kristenheten var så splittrad och aldrig agerade under gemensam auktoritär ledning. Den romersk-katolska kyrkan kom däremot, av olika skäl, att spela en helt avgörande roll för bildandet av nationalstater i väst, vilka i sin tur kom att främja upplösningen av klansamhällena.

Sannolikt var det växelverkan mellan upplysningen och symbiosen kyrka – stat som möjliggjorde framväxten av demokratiska liberala stater. Ur detta kunde samhällen som bygger på andra strukturer än släktskap växa fram. En av dem som skrivit om detta är Francis Fukuyama (Se Dan Kornes sammanfattningar i Kvartal av hans båda verk).

Bland kristna från till exempel Syrien och Irak är hederskulturen stark för att klanstrukturer hållits intakta i avsaknad av legitima demokratiska rättsstater, och för att den ortodoxa kyrkan aldrig förmått bidra till en motsatt process.

Även män blir offer

Den gemensamma nämnaren för alla samhällen där hederskulturer existerar är sålunda själva organisationen av samhället, byggt på traditionella ideal. Det handlar om ett kollektivistiskt normsystem där varje individ förväntas agera med gruppens bästa för ögonen. Det är därför man ser hedersmord bland hinduer i Indien, primärt ute på landsbygden dit statens funktioner inte når, eller bland ortodoxa kristna som i dag lever i Sverige.

Att flickors och kvinnors rörelsefrihet är starkt beskuren i en hederskultur råder det ingen tvekan om. Deras livsutrymme kontrolleras och begränsas. Men i ett system där flickornas oskuld till varje pris måste skyddas får också manliga släktingar sin frihet beskuren genom att de kommenderas till vakttjänstgöring. Flickorna övervakas av manliga syskon, kusiner eller andra – också kvinnliga – släktingar. Ofriheten gäller alltså även pojkar, om än på annat sätt. Unga män befalls dessutom att gifta sig efter kollektiva beslut. Och män kan också drabbas av hedersmord.

Ändå är kvinnans frihet generellt betydligt mer beskuren än mannens. Hon betraktas som en vara, eftersom hon ses som potentiell bärare av mannens blodsgener. Det är därför mannens släkt betalar brudpeng till kvinnans släkt. Eller som den turkiska författaren Nadire Mater skriver: "Hedersmord utförs inte enbart för att rädda hedern, det är också ett sätt att bevara värdet på ?varan?, alltså kvinnorna. Hedern utgör en av de grundläggande kvaliteterna hos varan. Den får inte förstöras, den måste skyddas och bevaras för ?slutanvändaren? och den måste säljas till högsta möjliga pris." [2]

Utan insikt, ingen förändring

Om vi bättre förstår hederskulturens rötter kan vi sannolikt mer effektivt förebygga och motverka dess vidare etablering i Sverige. Med för enkla förklaringsmodeller, som talet om samma slags patriarkala strukturer bland talibaner som bland svenska män, negligerar man

att den liberala demokratiska rättsstaten och jämställdhetsrörelsen åstadkommit något av värde för individens frigörelse, vare sig det handlar om män eller kvinnor. Med en sådan analys förbiser man dessutom att inte heller män kan agera som autonoma individer i en hederskultur.

En alternativ definition skulle kunna lyda så här:

Hederskultur är kollektivets kontroll och förtryck av individen. Män, såväl som kvinnor, är både offer och förövare om än med olika roller. Hederskulturen är sprungen ur en kollektivistisk samhällsorganisationsform. Den gemensamma nämnaren för det hedersrelaterade våldet med dess olika yttringar är därför varken sedvanligt patriarkalt förtryck, en viss social klass eller en specifik religion. Den gemensamma nämnaren är klansamhället.

Människor präglade av hederskulturens normer är knappast hjälpta av vare sig okunskap eller förment godhjärtad relativism. För att förbli en tillflyktsort för individer från kollektivistiska samhällssystem måste Sverige, ett av världens mest individualistiska länder, vara medvetet om att synen på stat, familj, sexualitet och barnuppfostran är en helt annan här än på många andra håll i världen.

Per Brinkemo är före detta journalist och författare till boken "Mellan stat och klan".

Till Dig som följer Kvartal

Kvartal är Sveriges minsta mediehus. Allt vårt material finns på webben och är gratis att ta del av.

Vi är beroende av Ditt förtroende.

Redaktionens arbete finansieras genom donationer från våra läsare, lyssnare och tittare.

Vårt löfte till publiken är att erbjuda Sveriges ledande plattform för vuxen samhällsdebatt och kvalificerad analys.

Du kan bidra till Kvartals arbete.

Bidrag tas tacksamt emot på:

Swish, nr: 1234996484,
eller via QR-koden till höger.

Bankgiro 580-9801 till Insamlingsstiftelsen Kvartal.

IBAN: SE82 1200 0000 0133 9015 5325

BIC/SWIFT: DABASESX

Vill du stödja oss löpande, lägg upp en stående överföring till konto 1339-0155325, Danske Bank.

Tack för Ditt stöd till fri journalistik.

Noter

- [1] Rossana Dinamarca, "Kvinnoförtryck ska bekämpas överallt". Aftonbladet Debatt den 13 augusti 2015.
- [2] Nadire Mater, "Lagen har ändrats men hedersmorden finns kvar." Aftonbladet Debatt den 12 mars 2002.